

Josipa Bosiljka Paver

Arhiv Hrvatske, Zagreb, Marulićev trg 21.

O ARHIVSKOJ GRAĐI ZAVNOH-a U ARHIVU HRVATSKE

UDK 930.25:35.07 ZAVNOH Izlaganje (referati) sa znanstvenog skupa

Primljeno: 29. 10. 1989.

Najveći dio građe Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943—1945) čuva se u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (oko 20.000 dokumenata). Autor ovoga članka govori o tim izvorima, prikazujući historijat nastanka te velike arhivske cjeline o najvišem organu nove Hrvatske u II. svjetskom ratu; dat je uvid u njezinu sadržajnu fizionomiju. Ta arhivska građa sadrži izvorna svjedočanstva o djelovanju organa nove, narodne vlasti na teritoriju Hrvatske, te podatke koji osvjetljavaju i svakodnevni život naroda u doba ratnih pustošenja i nedaća, ali i početaka obnove.

Arhivska građa ZAVNOH-a prvorazredan je i neponovljiv povijesni izvor za proučavanje društvenog, političkog, gospodarskog i kulturno-prosvjetnog života, te socijalnih prilika na oslobođenom i poluoslobođenom području Hrvatske u razdoblju od 1943. do 1945. godine.

Danas se u arhivskim i srodnim ustanovama čuva više od 30.000 dokumenata koji su proistekli iz djelovanja i rada ZAVNOH-a; najveći dio te dokumentacije čuva se u Arhivu Hrvatske (20.000 dokumenata, odnosno 137 kutija građe), zatim u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta (70 kutija građe), a manje količine nalaze se u Muzeju revolucije naroda Hrvatske, Hrvatskom školskom muzeju te u više različajnih muzeja. Izvjestan dio ove dokumentacije još se uvijek nalazi i u rukama privatnih imalaca — bivših funkcionara i članova ZAVNOH-a.

Arhiv Hrvatske prikupljao je ovu građu niz godina i preuzimao je od brojnih imalaca. Prve količine dokumentacije ZAVNOH-a pristigle su u Arhiv krajem 50-ih godina u sastavu velike i potpuno nesređene arhivske mase koja se sastojala od brojne i raznovrsne dokumentacije iz razdoblja od 1850. do 1948. godine. U toku sređivanja te rinfuzne mase, koja je u Arhiv preuzeta pod privremenim nazivima »Poljoprivreda« i »Financije«, izdvojeno je i 13 kutija spisa Ekonomskog i Financijskog odjela ZAVNOH-a. Nakon toga, u razdoblju od 1966. do 1979. sukcesivno je preuzimana dokumentacija ZAVNOH-a od Izvršnog vijeća Sabora, Instituta za historiju države i prava, Pravnog fakulteta u Zagrebu, Sekretarijata za pravosuđe i opću upravu, Povijesnog muzeja Hrvatske, Hrvatskog pedagoškog zbora te od pojedinih privatnih osoba.

U sadržajnom pogledu radi se o izuzetno vrijednoj i raznovrsnoj građi. To su najvećim dijelom spisi Inicijativnog odbora i Tajništva, odnosno Izvršnog odbora i Predsjedništva, te Ekonomskog, Zdravstvenog, Prosvjetnog i Propagandnog odjela, Odjela za sudstvo i upravu, Odjela za financije i Tehničkog odjela. Sačuvana je građa izraz izrazito žive i raznovrsne aktivnosti ZAVNOH-a na organiziranju narodne vlasti i koordiniranju rada narodnooslobodilačkih odbora, te općenito na organizaciji narodnog života na upravnom, gospodarskom, kulturno-prosvjetnom i socijalnom području. Pored spisa od kapitalnog značenja, kao što su primjerice materijali I, II. i III. zasjedanja ZAVNOH-a, zapisnici sjednica njegovog Izvršnog odbora, periodični izvještaji pojedinih odjela ZAVNOH-a o političkim, ekonomskim i socijalnim prilikama na oslobođenom i poluoslobođenom području Hrvatske, razna uputstva i okružnice ZAVNOH-a, dokumentacija iz vremena oslobođenja Hrvatske i stvaranja prve Narodne vlade Hrvatske i sl, od izuzetnog su značenja i materijali koje je ZAVNOH primao od oblasnih, okružnih i kotarskih NOO-a, kao što su zapisnici njihovih sjednica, periodični i ostali izvještaji o radu i akcijama pojedinih NOO-a i sl. Ova je građa tim značajnija što registrature pojedinih NOO-a nisu sačuvane ili su sačuvane u vrlo fragmentarnom stanju.

Osvrnut ćemo se, samo u najkraćim crtama, na sadržajnu fizionomiju sačuvane građe ZAVNOH-a.

Među spisima Inicijativnog odbora najraniji je onaj od 5. siječnja 1943. koji su vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske uputili budućim sudionicima konstituirajuće skupštine ZAVNOH-a, a zatim i dokumenat od 8. ožujka kojim Inicijativni odbor obavještava AVNOJ o svom osnutku, ciljevima i zadacima. Istog je dana Inicijativni odbor uputio NOO-ima više okružnica i uputstava za rad, kao npr. upute o prihvatu izbjeglica i suzbijanju zaraznih bolesti, zatim upute za podizanje kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenom području Hrvatske, o mjerama koje treba poduzeti da se sačuva stočni fond, za rad i organizaciju šumske službe, za rad seoskih zdravstvenih odbora i sl. Istovremeno ZAVNOH nalaže Okružnom NOO-u za Liku da najhitnije osnuje Okružnu komi-

siju za prehranu i Okružnu komisiju za sjetvu, a izdaje i Pravilnik o prehranbenim komisijama te Pravilnik o radu Komisije za sjetvu. Inicijativni odbor od prvih dana poduzima mjere za širenje mreže NOO-a, vodi brigu o sakupljanju hrane, prehrani i smještaju izbjeglica i sl. Treba spomenuti i izvještaje pojedinih članova Inicijativnog odbora, s terena, kao npr. izvještaje Stanka Čanice Opačića o pripremanju za osnivanje te o osnivanju, sastavu i organizaciji privremenih okružnih NOO-a za Kordun i Baniju, o problemima prehrane stanovništva, kulturno-prosvjetnom radu i zdravstvenim prilikama, osobito o epidemiji tifusa i sl. Nakon prvog zasjedanja novokonstituirano Predsjedništvo ZAVNOH-a izdaje niz novih uputa koje nisu imale snagu zakonske obaveze, ali ih NOO-i ipak izvršavaju, kao npr. upute za rad na uspostavljanju zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju Hrvatske, o organizaciji žetve i formiranju poljoprivrednih komisija, o konfiskaciji imovine narodnih neprijatelja, o provođenju kampanje za skupljanje hrane za potrebe vojske i siromašnog stanovništva, za organizaciju i rad sudova, o davanju zemlje u zakup i najam, o vođenju administracije NOO-a, preuzimanju vlasti u novooslobođenim krajevima i sl. U građi Izvršnog odbora, odnosno Tajništva i Predsjedništva nalazimo obimne materijale iz oblasti privrede, prosvjete, zdravstva i socijalne politike. Tu su, primjerice, podaci o Okružnoj konferenciji za Kordun 18. 7. 1943, izvještaji o organizaciji i radu NOO-a u Dalmaciji, na Žumberku, u Kordunu i Lici, o vojnoj situaciji nakon prodora neprijatelja na oslobođeno područje Like te o prilikama nakon kapitulacije Italije. Posebnu pažnju zaslužuju izvještaji pojedinih okružnih i kotarskih NOO-a o gotovo svim oblastima narodnog života te primjedbe ZAVNOH-a na te izvještaje. U tim se izvještajima iznose statistički podaci o broju područnih NOO-a, o školama, đacima i nastavnicima, o stanju žetve, o broju stoke i poljoprivrednog alata, o gradnji ratom porušenih kuća i drugih objekata, o zasijanim površinama i stanju prehrane, o uspjehu sadnje duhana itd. Duhane, sol i šibice bili su monopolski artikli koji su imali veliko značenje za oslobođeno područje pa i o tome ima dosta podataka. Krajem 1943. nalazimo u ovoj građi brojne podatke o Tvornici duhana u Senju, posebno mjesečne kalkulacije proizvodnje i podatke o raspodjeli cigareta, kao i o raspodjeli soli, nafte i ostalih artikala. Treba spomenuti i izvještaje članova ZAVNOH-a Jakova Blaževića o situaciji u Hrvatskom primorju i Istri, Branka Zlatarića o teškoj ekonomskoj situaciji u Kordunu, Leona Gerškovića o pregledu poslovanja Okružnog NOO-a Kordun i mjerama za otklanjanje nedostataka i sl. Iz oblasti prosvjete također nalazimo vrlo instruktivne podatke o školama i nastavnom osoblju, dječjim domovima, nastavnim programima i tečajevima za nastavnike, o kotarskim konferencijama učiteljstva, primjerice u kotaru Otočac, izvještaje prosvjetnih odjela pojedinih NOO-a o stanju prosvjete i školstva na njihovu području, sportskim takmičenjima i sl. Dokumentacija Tajništva i Predsjedništva

ZAVNOH-a sadrži podatke o organizaciji zdravstvene službe te o borbi protiv zaraznih bolesti i saniranju zdravstvenog stanja stanovništva.

Uz ove podatke u toj građi nalazimo i personalnu dokumentaciju, popise osoblja, stručnjaka te vijećnika ZAVNOH-a, korespondenciju članova ZAVNOH-a, legitimacije pojedinih vijećnika, zatim referate, članke, nacрте propisa i zakonskih prijedloga i dr. Konkretnije i brojnije podatke o ekonomskoj problematici te o prosvjeti, zdravstvu, socijalnoj politici i propagandnoj djelatnosti ZAVNOH-a 1943. i 1944. godine nalazimo u građi pojedinih odjela.

Naime, od osnivanja Inicijativnog odbora do II. zasjedanja ZAVNOH-a ne postoji kancelarijsko poslovanje po odjelima, nego se vodi jedinstveni urudžbeni zapisnik za sve spise ZAVNOH-a. Nakon II. zasjedanja Tajništvo i pojedini odjeli vode posebne urudžbene zapisnike. Zato su do 12. 10. 1943. spisi ZAVNOH-a sređivani u Arhivu po broju urudžbenog zapisnika kao jedinstvena serija, a kasnije po odjelima. Pri tome treba napomenuti da urudžbeni zapisnici nisu vođeni ažurno te da više od polovine spisa ZAVNOH-a uopće nije bilo urudžbirano.

Prema podacima iz građe Ekonomski je odjel s jedne strane davao opće upute iz oblasti ekonomske politike, a s druge, poduzimao je neposredne mjere za oživljavanje pojedinih grana privrede. Pored uputstava iz oblast privrede, koje nalazimo u građi Predsjedništva i Tajništva, među dokumentacijom Ekonomskog odjela nalazimo više uputstava u vezi s kampanjom za sakupljanje hrane i duhana, kanalizacije šverca i kontroli ušura, o konfiskaciji ljetine narodnih neprijatelja, o obradi zemlje i sakupljanju sjemena, o podizanju zemunica i spremišta za smještaj hrane, o sušenju voća i povrća, o prometu stokom te brojne proglose, kao npr. onaj usvojen na sastanku stručnjaka u Otočcu 15. i 16. prosinca 1943. upućen gospodarskim i tehničkim stručnjacima, majstorima i praktičnim radnicima koji se još uvijek nalaze u službi okupatora. Tu su i materijali u vezi s ishranom vojske i civilnog stanovništva, o radu sjetvenih i prehrambenih komisija na oslobođenom području, o problemima šumarstva, mjerama za povećanje poljoprivredne proizvodnje te unapređenje obrta i industrije, o izgradnji kuća i zemunica, o raspodjeli cigareta i soli, o broju pilana i strojeva, o radnoj snazi, o narodnom zajmu i sl.

Prosvjetni odjel bavio se cjelokupnim prosvjetnim radom na području oslobođene Hrvatske pa i tu nalazimo upute o suzbijanju nepismenosti, za rad i organiziranje kulturno-prosvjetnih odjela pri pojedinim NOO-ima, za rad prosvjetnih referenata i rukovodilaca prosvjetnog rada u NOO-ima, uputstva za rad u osnovnim školama i sl. Treba spomenuti i izvještaje o prosvjetnim prilikama na području pojedinih NOO-a, o organizaciji školstva na oslobođenom području Hrvatske, o stanju školskih zgrada, analfabetskim tečajevima, savjetovanjima prosvjetnih radnika, o izdavanju udžbenika i bukvara, o sakupljanju knjiga i štampe za Istru, o ratnoj šteti na školama u srednjoj Dalmaciji, i dr.

Zdravstveni odjel počinje djelovati sredinom 1943. godine, a radio je na organizaciji zdravstvene službe, osnivanju zdravstvenih sekcija kod NOO-a i sl. Tu su cjeloviti izvještaji Zdravstvenog odjela o organizacionom stanju zdravstvene službe i poteškoćama u radu, zatim 15-dnevni i mjesečni izvještaji NOO-a o kretanju zaraznih bolesti i mjerama za njihovo suzbijanje, izvještaji o sastavu i radu zdravstvenih ekipa, izvještaji o prilikama u dječjim domovima, o tečajevima za zdravstvene referente, posebno higijeničare, a treba spomenuti i materijale s I. kongresa liječnika Hrvatske, koji je započeo u Glini, nastavio u Topuskom, a završio u Slunju veljače 1944. godine.

Spomenut ćemo još i spise Odjela socijalne politike, među kojima nalazimo upute o organizaciji socijalnih odjela u NOO-ima, podatke o radu s invalidima, o evakuaciji djece s ugroženih područja, o raspodjeli hrane i robe primljene od saveznika i od Međunarodne organizacije za pomoć i obnovu opustošenih zemalja, o zbrinjavanju socijalno ugroženih osoba i djece, prehrani i smještaju izbjeglica, o stanju u dječjim domovima i na kraju o organizaciji rada na repatrijaciji ratnih zarobljenika i interniraca.

O razvoju, organizaciji i radu narodnih sudova na području oslobođene Hrvatske također nalazimo dragocjenih podataka u građi ZAVNOH-a, posebno među spisima Odjela za sudstvo i upravu. Od 12.—14. srpnja 1944. u Glini je održan i Prvi kongres pravnika Hrvatske, na kojem se raspravljalo o svim najvažnijim pitanjima razvitka pravnog sistema u Hrvatskoj, o položaju Hrvatske u jugoslavenskoj federaciji te o kriterijima za utvrđivanje ratnih zločina i zločinaca.

Materijale o financijskoj problematici, nadzoru nad novčanim i posreskim ustanovama na oslobođenom području, o zajmu narodnog oslobođenja i sl. nalazimo među spisima Odjela za financije.

Spisi ostalih odjela, odnosno povjereništava sačuvani su fragmentarno; od spisa Propagandnog odjela, u Arhivu Hrvatske uglavnom se nalaze samo fragmentarno sačuvani spisi Kulturno-umjetničkog odsjeka i nešto stampata. Također su sačuvane manje količine spisa Odjela tehničkih radova, Odjela prometa, Odjela prehrane, Odjela poljoprivrede, Odjela za šumarstvo i šumsku industriju, Odjela unutarnje uprave te Odjela obrta, trgovine i industrije.

U sastavu fonda ZAVNOH-a sačuvani su dijelovi građe pojedinih komisija, kao npr. Zakonodavne komisije, Komisije za evakuaciju i skrb Jevreja, Zemaljske statističke komisije itd. Treba napomenuti da se dijelovi spomenutih odjela i komisija čuvaju i u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu.

Ovaj više nego sumarni pregled činjenica i podataka iz arhivske dokumentacije ZAVNOH-a pokazuje da ova građa sadrži ne samo svjedočanstva o najznačajnijim događajima i djelovanju organa narodne

vlasti na slobodnom teritoriju Hrvatske, nego i takva svjedočanstva koja vjerno odražavaju svakodnevni život naroda na ratnim pustošenjima razorenom i tek oslobođenom području.

Spomenimo još da je sačuvana građa ZAVNOH-a koja se čuva u Arhivu Hrvatske i Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta i koja se međusobno nadopunjava, u potpunosti sređena i arhivistički obrađena, tako da istraživač može u relativno kratkom vremenu doći do svih podataka koji ga interesiraju. Izrađeni su sumarni inventari, a svaki je dokument još i pojedinačno obrađen — naime, za svaki su spis izrađeni regesti s kratkim opisom sadržaja te svih podataka i činjenica koji su u tim dokumentima sadržani. S obzirom da su u naše arhive stigli i kompjuteri, neophodno je da se ovim informativnim pomagalicama dade jedan suvremeniji oblik koji će omogućiti kompjutersku obradu dokumenata što će još više olakšati istraživanje ove dragocjene građe.

Građa ZAVNOH-a koja je pristizala u Arhiv Hrvatske bila je većim dijelom u vrlo lošem stanju, nešto zbog neadekvatnog načina čuvanja prije njenog preuzimanja u Arhiv, a nešto i zbog vrlo loše kvalitete papira na kojem je ta građa pisana, ali i zbog loše kvalitete sredstava za pisanje. Od ukupno 20.000 dokumenata, koliko ih ima u Arhivu Hrvatske, restauratorskoj obradi i liječenju te strojnom laminiranju podvrgnuto je više od polovine građe, odnosno 20.642 lista. I u Arhivu Hrvatske i u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske svi su dokumenti dobili i nove arhivske signature, ali je nažalost način signiranja dokumenata u ove dvije institucije različit. Da bi se sačuvala ova vrijedna građa, Arhiv Hrvatske je proveo zaštitno mikrofilmiranje cjelokupne građe ZAVNOH-a koju čuva u svojim spremištima.

Način obrade građe ZAVNOH-a, kakav je primijenjen u Arhivu Hrvatske, usvojile su i još neke institucije koje čuvaju građu ZAVNOH-a, posebno Muzej revolucije naroda Hrvatske. No, ne možemo, a da ne primijetimo: poželjno bi bilo, a i neophodno da se arhivska građa ZAVNOH-a, u interesu znanosti i istraživača, ali i iz poštovanja prema svemu onome što ova povijesna svjedočanstva predstavljaju i simboliziraju, objedini i čuva na jednom mjestu, sredi na jedinstven način i da se na jedinstven način stručno obradi.